

УДК: 930:314.151.3-054.73(430+477)«1939/1945»

Володимир Мартиненко

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ НІМЕЦЬКИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ІЗ СРСР НА ТЕРИТОРІЇ ІМПЕРСЬКОГО КРАЮ ВАРТЕГАУ В 1944–1945 рр.

DOI: 10.5281/zenodo.5229438

© В. Мартиненко, 2021. CC BY 4.0

Мета дослідження полягає у розкритті ключових аспектів повсякденного життя німецьких переселенців із СРСР на території імперського краю Вартегау на завершальному етапі Другої світової війни. **Методологічну основу** дослідження становлять: принципи історизму, об'єктивності, системності, комплексності, а також сукупність спеціальних та загальнонаукових методів. **Наукова новизна.** На основі залучення великого масиву архівних документів уперше в історіографії здійснено спробу комплексного дослідження повсякденного життя німецьких переселенців із СРСР на території Третього рейху. **Висновки.** Протягом осені 1943 – весни 1944 рр. із окупованих українських областей владою нацистської Німеччини було евакуйовано близько 350000 етнічних німців. Основна маса біженців підлягала розселенню на території імперського краю Вартегау, який включав більшу частину анексованих західно-польських земель. Через брак вільного земельного фонду більшості переселенців була приготована роль наймитів у місцевому аграрному секторі. Рівень заробітної платні радянських німців зазвичай був недостатнім для покриття першочергових життєвих потреб, що незабаром стало одним із ключових чинників невдоволення, яке зростало серед них. У результаті велика частина переселенців, усупереч своїм очікуванням, виявилася приречена на майже жebraцьке існування. Сильний деморалізуючий вплив справляли часті випадки зверхнього ставлення з боку місцевих поміщиків, керівників промислових підприємств та чиновників низового рівня. Неприязнь, а часом і відверту ворожість до нових переселенців, частіше виявляли представники польського населення, у чиїх очах практично будь-який німець виглядав ворогом. У січні 1945 р. більшість радянських німців була зненацька захоплена стрімким наступом Червоної армії і через деякий час вивезена на спецпоселення до східних регіонів СРСР.

Ключові слова: Етнічні німці, переселення, Німеччина, Вартегау, СРСР, Друга світова війна.

Загальновідомо, що масштабний відступ німецьких військ на Східному фронті в 1943–1944 рр. супроводжувався відтоком значної частини цивільного населення з окупованих регіонів СРСР. Багато радянських громадян, яких окупанти визнали працездатними, вивезли під адміністративним тиском, хоча доволі часто офіційно це називалося евакуацією. Утім, знайшлося чимало й тих, хто вирішив покинути межі своєї батьківщини добровільно, керуючись виключно інстинктом самозбереження. До таких, зокрема, належали етнічні німці, які добре пам'ятали «Великий терор» 1937–1938 рр. і масові депортації у перші місяці

війни. У вересні 1943 р. нацистська влада приступила до їх планомірної евакуації з рейхскомісаріату «Україна», а в березні 1944 р. з Трансністрії. За рішенням керівництва СС, цей контингент (близько 35000 осіб) підлягав розселенню на території Рейху. Головним регіоном-реципієнтом став імперський край Вартегау, який включав більшу частину анексованих західно-польських земель.

Політика Третього рейху щодо етнічних німців, вивезених протягом 1943–1944 рр. в адміністративному порядку з окупованих територій СРСР, належить до числа найменш вивчених сторінок як у вітчизняній, так і в зарубіжній історіографії. Окремі аспекти згаданої проблематики відобразили лише в роботах деяких німецьких авторів. До їх числа перш за все слід віднести дослідження І. Фляйшхауер та А. Штрипеля¹.

У цій статті здійснено спробу розкрити ряд найбільш важливих сюжетів повсякденного життя німецьких переселенців із СРСР на території імперського краю Вартегау на завершальному етапі Другої світової війни. На нашу думку, розгляд теми в подібному ракурсі дозволяє конкретніше показати, що офіційна риторика керівництва Третього рейху щодо радянських німців у більшості випадків дисонувала з їх реальним становищем.

Адміністрація Вартегау, куди направляли найбільшу кількість німецьких біженців із окупованих областей СРСР, почала активну підготовку до їх прийому вже на початку січня 1944 р. Гауляйтер А. Грейзер², звертаючись до всіх крайслейтерів³ і ландратів⁴ округу, підкреслював важливість цієї акції: «Ці німці за своїм походженням є переважно селянами і представляють найбільш цінну німецьку кров. Прийом цих людей, які, незважаючи на більшовицький гніт, зберегли свою ідентичність, дає нам унікальний шанс збагатити округ значною кількістю цінних представників німецького народу»⁵. Евакуація, за його словами, мала винятково рятівну мету, оскільки в іншому випадку всіх радянських німців спіткала б «жахлива доля»⁶.

У розпорядженні від 11 січня 1944 р. А. Грейзер вже офіційно оголосив, що в період війни більшість етнічних німців із СРСР буде перебувати на території Вартегау в ролі сільськогосподарських робітників. Таким способом передбачали скоротити брак робочої сили (Arbeitskraft) в аграрному секторі регіону, який став наслідком поетапного виселення поляків протягом останніх років⁷. Але при цьому голова округу наголосив, що новий контингент не повинен замінити польських батраків, оскільки останні були важливим трудовим ресурсом в економіці Вартегау, втрачати який нацистська влада явно не бажала, особливо в такий складний для Німеччини період. Що стосується німецьких переселенців, то багато хто з них згодом (імовірно, після війни) повинен був отримати власне господарство, втративши при цьому статус робочої сили. У той же час А. Грейзер категорично заборонив місцевим чиновникам вести з радянськими німцями, які досить довго перебували в «найпримітивніших життєвих умовах», будь-які обна-

¹ Fleischhauer I. Das Dritte Reich und die Deutschen in der Sowjetunion. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1983. 257 s.; Strippel A. NS-Volkstumspolitik und die Neuordnung Europas: Rassenpolitische Selektion der Einwandererzentralstelle des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD (1939–1945). Paderborn: Ferdinand Schöningh Verlag, 2011. 370 s.

² Грейзер, Артур (1897–1947) – німецький партійний діяч, обергрупенфюрер СС. У жовтні 1939 р. став гауляйтером імперського краю Вартегау, що включав частину анексованої Третім рейхом західної Польщі. Після вступу Червоної армії в січні 1945 р. на територію Вартегау, утік до Франкфурта-на-Одері. Після капітуляції Німеччини певний час переховувався у Баварських Альпах. Згодом був затриманий американськими військовими і виданий польській стороні. 9 липня 1947 р. Верховний національний трибунал у Познані визнав А. Грейзера винним у злочинах проти польського населення й засудив до смертної кари. Вирок виконали 21 липня 1947 р.

³ Крайслейтер (нім. Kreisleiter) – керівник районної організації НСДАП в окрузі (крайсі).

⁴ Ландрат (нім. Landrat) – голова району (крайсу).

⁵ Bundesarchiv Berlin (далі – BAW). R 49/671. Abschrift, Der Gauleiter und Reichstatthalter im Reichsgau Wartheland, Az.: P 69/44, Posen, den 11. Januar 1944, Anordnung!, a) an sämtliche Kreisleiter, b) an sämtliche Landräte, Betr.: Sofortaktion zur Ansetzung von Schwarzmeerdeutschen, gez. Greiser. Bl. 6.

⁶ Ebenda.

⁷ Ebenda. Bl. 6–7.

дійливі розмови про наділення їх у майбутньому землею. Перед органами нацистської партії було поставлено завдання переконати переселенців у тому, що на цьому етапі їм необхідно думати не про власні інтереси, а про роботу задля добробуту Німеччини, оскільки від її перемоги залежала їх подальша доля⁸.

Основне керівництво процесом прийому та розміщення біженців на всій території Вартегау довірили штандартенфюреру СС Г. Хюбнеру⁹, який займав посаду уповноваженого Рейхскомісаріату в справах зміцнення німецької народності (Reichskommissariat für die Festigung des deutschen Volkstums (RKFDV); далі – РКФДФ) у Позені (Познань)¹⁰.

Станцією призначення для всіх поїздів, які прямували до Вартегау, став Ліцманштадт (Лодзь). Саме там на початку 1944 р. за розпорядженням Г. Хюбнера незабаром був створений штаб зв'язку (Verbindungsstab). Він опікувався початковою фазою операції: розвантаженням ешелонів, медичним оглядом, дезінсекцією та подальшим відправленням біженців у збірні табори (Kreisauffanglager), що розташовувались у різних районах округу¹¹.

На початку 1944 р. німецька влада не мала можливості рівномірно забезпечувати продовольством такий великий контингент, чисельність якого постійно зростала. Уродженець Запорізької області Я. Нойфельд писав, що в перші тижні перебування у Вартегау харчовий раціон біженців був недостатнім: «Один маленький шматочок хліба в день, їжа мізерна. На щастя, більшість наших людей все ще мають невеликі запаси з дому, щоб забезпечити свої потреби»¹². У тих випадках, коли мова йшла про більші запаси, місцева влада мала право вилучати частину привезеного продовольства за грошову плату для розподілу серед інших переселенців¹³. У більш-менш стабільному становищі опинилися біженці, які встигли отримати продуктові картки. Один з них через роки згадував: «У картках було досить усього, крім хліба. Ми були в нестямі від радості, що ми все отримували. Але ми мали навчитися це розподіляти. Якщо все з'їдали швидко, то доводилося чекати, поки ми не отримаємо нові картки»¹⁴.

Більш гостро постало питання матеріально-побутового забезпечення переселенців, оскільки багато хто з них втратив значну частину свого майна ще під час евакуації з окупованих регіонів СРСР. Потреби контингенту виявлялися практично у всьому: в одязі, взутті, меблях, предметах домашнього вжитку і т. д. Керівництво СС – головний координатор допомоги переселенцям – проблему матеріально-побутового забезпечення німецьких біженців із СРСР намагалося вирішити як за рахунок власних ресурсних можливостей, так і шляхом співпраці з різними господарськими інстанціями Німеччини. Крім того, досить активну діяльність в організації збору благодійної допомоги радянським німцям розгорнули місцеві осередки НСДАП. Однак, перш ніж приступити до її розподілу, партійні чиновники намагались заздалегідь з'ясувати рівень побутових потреб кожної німецької родини. Задіяний у цій роботі персонал отримав вказівку не давати

⁸ Ebenda. Bl. 9–10.

⁹ Хюбнер, Герберт (1902 – після 1951) – член НСДАП та СС. У 1941 р. одночасно очолював філію РКФДФ та колонізаційний штаб СС на території Вартегау. Незабаром після війни був заарештований. 10 березня 1948 р. засуджений Нюрнберзьким трибуналом до 15 років позбавлення волі. Але у 1951 р. був звільнений. Пізніше переїхав до Бонну, де займався комерційною діяльністю.

¹⁰ BAV. R 49/671. Abschrift, Der Gauleiter und Reichstatthalter im Reichsgau Wartheland, Az.: P 69/44, Posen, den 11. Januar 1944, Anordnung!, a) an sämtliche Kreisleiter, b) an sämtliche Landräte, Betr.: Sofortaktion zur Ansetzung von Schwarzmeerdeutschen, gez. Greiser. Bl. 7.

¹¹ BAV. R 49/671. Abschrift, Organisationsbefehl Nr. 1, Betr.: Sofortaktion zur Unterbringung von Schwarzmeerdeutschen, Posen, den 15. Jan. 1944, gez. Unterschrift, SS-Standartenführer. Bl. 17.

¹² Neufeld J. Path of thorns: Soviet Mennonite life under Communist and Nazi rule. Toronto: University of Toronto Press, 2014. P. 297.

¹³ BAV. R 49/671. Der Reichsstatthalter im Reichsgau Wartheland, Beauftragter des Reichskommissars f. d. Festigung deutschen Volkstums, Posen, den 19. Januar 1944. Kaiserring 13, An sämtliche Kreisleiter, sämtliche Landräte, sämtliche Leiter der Ansiedlungsstäbe und Außenstellen, Vierte Durchführungsbestimmung zur Ansetzung von Schwarzmeer-Deutschen, Vorg.: Anordnung des Gauleiters und Reichstatthalters vom 11.1.1944, gez. Hübner, SS-Standartenführer. Bl. 30.

¹⁴ Durksen M. Die Krim war unsere Heimat. Winnipeg – Manitoba: Durksen, 1977. S. 304.

переселенцям будь-яких обіцянок відносно того, що Німеччина будімо має намір їх повністю забезпечити¹⁵. Тим не менш, незважаючи на всі зусилля нацистського керівництва, до кінця 1944 р. багато німецьких переселенців на території Вартегау продовжували перебувати в скрутному становищі. Крім ресурсних проблем, істотний вплив на їх забезпечення всім необхідним справляла й ситуація на фронті. У зв'язку з цим у серпні 1944 р. прийняли рішення про тимчасове припинення поставок вантажів для переселенців до східної частини Вартегау до тих пір, поки ситуація не стане більш-менш ясною¹⁶.

Усі радянські німці підлягали обов'язковій реєстрації по лінії Центрального бюро у справах імміграції (Einwanderungszentralstelle (EWZ); далі – ЕВЦ). Ця процедура була поетапною комплексною перевіркою, яка дозволяла визначити як рівень етнокультурної ідентичності, так і расові характеристики кожної особи німецької національності. За її підсумками ухвалювали рішення про натуралізацію.

Прибуття радянських німців на східні території Рейху стало поштовхом для проведення чергової депортації польського населення, що мала на меті звільнити частину земельного фонду. Уже 12 січня 1944 р. штандартенфюрер СС Г. Хюбнер розпорядився приступити до розробки відповідного плану¹⁷. Конкретне рішення про депортацію було затверджене в березні 1944 р.¹⁸ Гауляйтер А. Грейзер погодився на те, щоб акція охопила перш за все власників невеликих господарств (Zwerghöfe) і сім'ї селян-батраків. Поляки, які працювали у великих господарствах, за можливості повинні були уникнути цієї долі. Депортувати пропонували лише тих, кого місцева влада визнала б «зайвою» робочою силою¹⁹. Відбір кандидатів на виселення проходив у тісній координації з відділами праці²⁰. У ході цієї акції нацистська влада діяла менш жорстко, дозволивши польським сім'ям узяти з собою не лише одяг, харчі та частину посуду, але також гроші та цінні речі. Очевидно, подібна «великодушність» зумовило небажання до крайнощів загострювати стосунки з підкореним населенням у такий складний для Німеччини період. У деяких районах Вартегау чисельність поляків, що підлягали виселенню, коливалася від 6000 до 12000 осіб²¹. Керівництво депортацією, як і в попередні роки, повинно було здійснювати Центральне бюро у справах переселення (Umwandererzentralstelle) у Ліцманштадті²².

Згідно з даними польського історика Ч. Мадайчика, до листопада 1944 р. нацистський режим спромігся депортувати близько 66000 осіб, ще 30000 осіб були витіснені зі своїх земель в інші райони імперського округу²³. Однак до відчут-

¹⁵ BAB. R 55/21427. NSDAP Kreisleitung, Konin, Der Kreisleiter, Konin, den 16.2.44, Gi/Er., An die Ortsgruppenleiter des Kreises Konin, Betr.: Schwarzmeerdeutsche, Kreisleiter.

¹⁶ BAB. R 49/832. Berlin, den 23. August 1944, Dr. R/Er., Vermerk über eine Besprechung mit SS-Obersturmbannführer Dr. Lindner, SS-Oberscharführer Heim, SS-Sturmbannführer Winkler und dem Unterzeichneten wegen der Lieferung von Hausrat und Textilien für die Schwarzmeeraktion. Bl. 135.

¹⁷ BAB. R 49/3041. Der Reichstatthalter im Reichsgau Wartheland, Beauftragter des Reichskommissars f. d. Festigung deutschen Volkstums, Posen, den 12. Januar 1944. Kaiserring 13, An sämtliche Kreisleiter, sämtliche Landräte, Erste Durchführungsbestimmung zur Ansetzung von Schwarzmeer-Deutschen, Bezug: Anordnung des Gauleiters und Reichsstatthalters vom 11.1.1944 Ziffer II, Hübner, SS-Standartenführer. Bl. 6.

¹⁸ Madajczyk C. Die Okkupationspolitik Nazideutschlands in Polen 1939–1945. Berlin: Akademie, 1987. S. 421.

¹⁹ BAB. R 49/3041. Der Gauleiter und Reichsstatthalter des Reichsgau Wartheland, Posen, 21. März 1944, An sämtliche Kreisleiter und Landräte, Betr.: Schaffung von weiteren Unterbringungsmöglichkeiten für Schwarzmeerdeutsche, gez. Greiser, Hübner, SS-Standartenführer. Bl. 81.

²⁰ Wardzyńska M. Wysziedlenia ludności polskiej z okupowanych ziem polskich włączonych do III Rzeszy w latach 1939–1945. Warszawa, 2017. S. 355.

²¹ Madajczyk C. Die Okkupationspolitik Nazideutschlands in Polen 1939–1945. Berlin: Akademie, 1987. S. 421.

²² BAB. R 49/3041. Der Gauleiter und Reichsstatthalter des Reichsgau Wartheland, Posen, 21. März 1944, An sämtliche Kreisleiter und Landräte, Betr.: Schaffung von weiteren Unterbringungsmöglichkeiten für Schwarzmeerdeutsche, gez. Greiser, Hübner, SS-Standartenführer. Bl. 81.

²³ Madajczyk C. Die Okkupationspolitik Nazideutschlands in Polen 1939–1945. Berlin: Akademie, 1987. S. 421.

них зрушень у вирішенні проблеми з розселенням і працевлаштуванням радянських німців це не призвело. Більш того, через просування військ Червоної армії до східних кордонів Німеччини депортація поляків, яка загрожувала серйозними наслідками для оборонних приготувань, була повністю припинена²⁴.

Сприйняття дискримінаційної політики щодо польського населення серед радянських німців було неоднозначним. Деякі з них вважали її несправедливою, хоча б тому, що ще не так давно самі зазнали гоніння. Так, один із переселенців у квітні 1944 р. писав у своєму щоденнику: «*Німці наполягають на тому, що поляки – це брехливі люди, які завжди були ворожі до німців і мають бути приборкані. Їх звинувачують у скоєнні жажливих злочинів щодо німців на початку війни, що підтверджується фотографіями й документами. І все ж ми, які довго піддавалися приниженню, переслідуванню та поневоленню у радянській Росії, не бачимо сенсу вважати поляків нашими ворогами або ставитися до них як до таких*»²⁵. Особливе неприйняття у автора щоденника викликала політика «захоплення будинків і садів поляків і передачі їх бессарабським та прибалтійським німцям довільно і без компенсації»²⁶. При цьому він із жалем був змушений визнати, що деякі переселенці з СРСР все ж «*планують отримати власність таким способом*»²⁷.

У деяких мемуарних джерелах описані випадки, коли біженці відчували сильне моральне потрясіння відразу ж після вселення до будинків, у яких залишилося багато речей від колишніх власників. І тому не всі з них виявилися готовими прийняти подібний «подарунок» від нацистської влади. Так, одна німецька сім'я, яка отримала квартиру в м. Вронкі, потай повернула частину майна своїм польським сусідам²⁸.

Керівництво Третього рейху намагалось зміцнювати сегрегацію між німцями і поляками не лише за допомогою пропаганди, але й на законодавчому рівні. Будь-які близькі контакти з підкореним населенням вважали небажаними й за можливості суворо припиняли. Зокрема, ще навесні 1942 р. вийшли спеціальні положення, що встановлювали обмеження на побутову взаємодію представників двох народів. Нацистський режим вважав ці заходи необхідними для захисту «національної гідності» німців від впливу чисельно більшого польського населення, яке в той же час було важливим резервуаром робочої сили. Особи німецької національності, які наважилися порушити встановлені правила і вийти за межі службових та економічних відносин з поляками, могли понести покарання, як-от взяття під варту або відправлення в концтабір. Арешт зазвичай загрожував навіть у тих випадках, коли близьке знайомство з представниками корінного населення не демонстрували публічно. Аналогічним способом карали німців, які вступали з поляками в інтимні стосунки. Мабуть, найсуворіше в подібних випадках нацистська влада обходилася з польськими жінками – їх зазвичай відправляли у борделі. Ці обмеження стали ще одним неприємним відкриттям для багатьох переселенців, які звикли до тісної комунікації з інонаціональними сусідами. Однак страх перед покаранням виявився настільки великим, що відкрито порушити встановлену заборону ніхто з них, схоже, так і не наважився²⁹. І тим не менше випадки, коли переселенці з СРСР підтримували, нехай навіть негласно, вельми дружні стосунки з польськими селянами, не були рідкістю. Відносно тісне та невимушене спілкування між ними проходило зазвичай вечорами. Незва-

²⁴ BAB. R 59/47. Abschrift von Abschrift, Fragen des Arbeitseinsatzes bei Russlanddeutschen, Posen, den 30.10.1944, gez. Hübner, SS-Standartenführer. Bl. 35.

²⁵ Neufeld J. Path of thorns: Soviet Mennonite life under Communist and Nazi rule. Toronto: University of Toronto Press, 2014. P. 300.

²⁶ Ibid.

²⁷ Ibid.

²⁸ Däs N. Der Zug in die Freiheit. Hamburg: Verlag Friedrich Oetinger, 1987. S. 16–18.

²⁹ Fleischhauer I. Das Dritte Reich und die Deutschen in der Sowjetunion. Stuttgart: Deutsche Verlags – Anstalt, 1983. S. 232–233.

жаючи на ризик, деякі німці й поляки час від часу наважувалися влаштовувати спільні обіди та вечери³⁰.

Досить сильний ідеологічний пресинг відчували на собі представники німецької молоді – особливо ті, які опинилися під опікою Гітлерюгенда. Так, уродженка Запорізької області Н. Шмідт (Дес), котра працювала в сільськогосподарському таборі (Landjahrager), одного разу отримала від своєї начальниці сувору догану за те, що потай брала на кухні продукти для знайомої польської дівчини. Поляки, як їй пояснили в ході тривалої виховної бесіди, були заклятими ворогами німців, тому годувати їх не просто неприпустимо, а навіть злочинно³¹.

Утім, політика міжетнічної сегрегації, яку проводило нацистське керівництво впродовж кількох років на східних територіях Рейху, не могла не призвести до зростання польсько-німецької ворожнечі. Одним із найбільш наочних проявів цього антагонізму були таблички на магазинах, школах, залах очікування та пасажирських вагонах: «Тільки для німців» і «Тільки для поляків»³². Тож добросусідські відносини між переселенцями та польськими селянами були радше винятком, ніж нормою повсякдення. У більшості випадків поляки все ж ненавиділи німців, вважали практично кожного з них загарбником. Не уникли цієї стигматизації й біженці з СРСР. Одна з них, Г. Гальблауб, із гіркою згадувала: «*Ні в чому не винних російських німців поляки ототожнювали з окупантами і не втрачали можливості відігратися на них за всі пережиті страхи і приниження. З'явитися на вулиці поодиноці означало піддати себе ризику бути побитим, скаліченим або навіть убитим*»³³. Найчастіше в атмосфері постійного страху доводилося жити радянським німцям, заселеним у невеликі польські господарства. Як правило, вони могли стати жертвами раптового нападу учасників місцевого підпілля або ж колишніх власників. Тому не дивно, що деякі колоністи, морально не готові до таких випробувань, відмовлялися від нав'язаних їм земельних наділів. Нацистський режим зі свого боку намагався рішуче припинити подібні дії, вдаватися до тих чи тих каральних заходів. «Відмовників» по суті прирівнювали до «саботажників» і могли відправити до концтаборів³⁴.

Переселенцям, які погодились зайняти ферми польських селян, довелося зіткнутися з певними обмеженнями щодо вільного використання тамтешнього майна. Наприклад, згідно з установленими правилами, їм забороняли проводити забій худоби, що залишилася, для власних потреб. Процес підготовки житлових будинків до приїзду німецьких сімей контролювали голови місцевих осередків НСДАП (ортсгрупенляйтери). Зокрема, їм доручили звернути найпильнішу увагу на стан внутрішнього оздоблення та вилучити всі настінні фотографії, що нагадували про колишніх власників. Право зайняти польські садиби отримували зазвичай переселенці, чий трудовий потенціал та досвід господарювання високо оцінили. Колоністи, яких вважали особливо цінними, формально могли розраховувати на більші земельні наділи. Окремо варто відзначити, що адміністрація Вартегау офіційно заборонила проживання і працевлаштування німецьких селян у містах, прагнучи цим упередити їх відтік із аграрного сектора³⁵.

За задумом нацистського керівництва, новим переселенцям належало поступово влитися до місцевої німецької спільноти. У зв'язку з цим їх слід було залучати до всіх заходів, у яких брали участь інші етнічні німці, що так чи так сприяло б зміцненню взаємної згуртованості. Із цієї ж причини неприпустимим

³⁰ Däs N. Der Zug in die Freiheit. Hamburg: Verlag Friedrich Oetinger, 1987. S. 16.

³¹ Ebenda. S. 42–43.

³² Bosch A., Lingor J. Entstehung, Entwicklung und Auflösung der deutschen Kolonien am Schwarzen Meer am Beispiel von Kandel von 1808 bis 1944. Stuttgart: Landsmannschaft der Dt. aus Russland, 1990. S. 186.

³³ Логвенова Е. Weinau. Последампогибшейцивилизации. Augsburg: AurusVerlag, 2009. С. 131.

³⁴ Fleischhauer I. DasDritteReichunddieDeutscheninderSowjetunion. Stuttgart: Deutsche Verlags – Anstalt, 1983. S. 232.

³⁵ BAB. R 59/47. NSDAP Kreisleitung, Konin, Der Kreisleiter, Konin, den 10.6.44, Gi/Er., An die Ortsgruppenleiter des Kreises, Bürgermeister und Amtskommissare des Kreises, Konin, Betr.: Ansetzung der Russlanddeutschen, Kreisleiter. Gissibl Kreisleiter. Bl. 18–19.

вважали окреме навчання дітей радянських німців. Частину відповідальності за соціальну адаптацію переселенців несли вихованки Союзу німецьких дівчат для роботи на східних територіях Рейху (Bund Deutscher Mädel – Osteinsatz). Зокрема, вони повинні були відвідувати сім'ї радянських німців у місцях їх постійного розселення і проводити з ними кілька днів поспіль. Протягом цього періоду їм пропонували інформувати переселенців про найбільш важливі аспекти їх подальшого проживання: наприклад, про карткову систему, розподіл харчів та місцеві органи влади³⁶.

Як ми вже зазначали, зважаючи на обмеженість вільного земельного фонду, абсолютній більшості нових переселенців на території Вартегау була відведена роль батраків у великих селянських господарствах (Bauernhöfe) або працівників на місцевих промислових підприємствах. Їх залучення до трудової діяльності здійснювали відразу ж після виходу зі збірних таборів, де вони проходили обов'язкову реєстрацію, що мала на меті встановлення особи та професійної приналежності³⁷. Вербуванням робочої сили (такою вважали чоловіків і жінок віком від 16 років) за посередництва відділів праці зазвичай займалися місцеві поміщики або власники середніх селянських господарств (бауери). Офіційно більшість радянських німців, задіяних в аграрному секторі регіону, підлягали використанню як «Deputatarbeiter», тобто робітники, чию працю оплачували натуральним продуктом. Винагородою повинні були стати дрібні земельні ділянки та худоба. Однак реалізувати цей план на практиці виявилось неможливо через обмеженість ресурсів. Тому в системі місцевих соціально-трудова відносин переселенцям часто відводили роль поденників і погодинників – по суті, дешевої робочої сили. Рівень заробітної плати радянських німців зазвичай був недостатній для покриття першочергових життєвих потреб, що незабаром стало одним із ключових чинників невдоволення, що зростало серед них³⁸. Постачання контингенту багатьма товарами широкого вжитку здійснювалося переважно в рамках карткової системи³⁹. Тож більша частина переселенців, усупереч своїм очікуванням, виявилася приречена на майже жебрацьке існування. У дещо більш вигідному становищі перебували лише німецькі сім'ї, які прибули до Вартегау зі своїм провіантом. Деякі районні чиновники настійно радили їм намагатися використовувати ці запаси якомога раціональніше. Правда, через бюрократичні бар'єри переселенці часом відчували певні труднощі з використанням власних запасів зерна, оскільки перш ніж відправити зерно на млин, представники адміністрації перевіряли його на походження: чи не привезли його з окупованих областей СРСР або вкрали з місцевих комор⁴⁰.

Додатковий деморалізуючий вплив на переселенців справляли часті випадки зверхнього ставлення з боку поміщиків, керівників промислових підприємств та чиновників низового рівня. Для них радянські німці були, по суті, чужинцями, які не заслуговували на особливі преференції. Зокрема, деякі великі землевласники вважали, що нові робітники зі Сходу повинні демонструвати перед ними таку ж беззастережну покору, як і польські батраки⁴¹. Подібні прояви побутової

³⁶ BAB. R 55/21427. NSDAP Kreisleitung, Konin, Der Kreisleiter, Konin, den 16.2.44, Gi/Er., An die Ortsgruppenleiter des Kreises Konin, Betr.: Schwarzmeerdeutsche, Kreisleiter.

³⁷ Sch. W. Unser Treck im Herbst und Winter 1943/44. *Heimathbuch der Deutschen aus Russland*. Stuttgart, 1966. S. 41.

³⁸ BAB. R 49/2409. I-1/1-8, Dr. St/Hy, Schweiklberg, den 15. August 1944, Vermerk, Betr.: Stimmung und Betreuung der Russlanddeutschen im Warthegau, Bezug: 1. Besprechung mit SS-Staf. Streit und Dr. Wolf- rum am 7.8.44, 2. Besprechung mit SS-Staf- Ehlich am 9.8.44, 3. Besprechung mit SS-Staf. Hübner, RA Berns, Besuch der Ansiedlungsstäbe Grätz und Kosten sowie einiger russlanddeutscher Umsiedler am 6. Und 8.8.44. Bl. 394.

³⁹ Neufeld J. Die Flucht – 1943–46. *Mennonite Life*. No.1. January 1951. P. 12.

⁴⁰ BAB. R 59/47. NSDAP Kreisleitung, Konin, Der Kreisleiter, Konin, den 10.6.44, Gi/Er., An die Ortsgruppenleiter des Kreises, Bürgermeister und Amtskommissare des Kreises, Konin, Betr.: Ansetzung der Russlanddeutschen, Kreisleiter. Gissibl Kreisleiter. Bl. 18.

⁴¹ BAB. R 49/2409. I-1/1-8, Dr. St/Hy, Schweiklberg, den 15. August 1944, Vermerk, Betr.: Stimmung und Betreuung der Russlanddeutschen im Warthegau, Bezug: 1. Besprechung mit SS-Staf. Streit und Dr. Wolf- rum am 7.8.44, 2. Besprechung mit SS-Staf- Ehlich am 9.8.44, 3. Besprechung mit SS-Staf. Hübner, RA

дискримінації різко дисонували з офіційною риторикою нацистської влади, втриманою в руслі заявленого гасла «Додому в Рейх!»⁴² Протидіяти цим тенденціям час від часу намагалися окремі представники місцевого апарату НСДАП. Так, крайслейтер Коніна назвав усе, що відбувалося, відвертим саботажем політики германізації східних територій Рейху і зажадав від підлеглих жорстко реагувати на будь-які утиски етнічних німців із СРСР⁴³.

Незважаючи на гнівні заяви партійних чиновників, багато роботодавців, виходячи з суто прагматичних міркувань, явно не поспішали масово працевлаштовувати нових переселенців. Останні, на їхню думку, могли завдати більше клопоту, ніж користі. На території Вартегау, на відміну від інших регіонів Німеччини, нестачі робочих рук у різних виробничих галузях (особливо сільському господарстві) практично не відчували. Основним трудовим контингентом протягом усього періоду війни залишалися поляки. Власники багатьох місцевих підприємств вважали їх кращими працівниками, оскільки ті, у порівнянні з новими переселенцями, найчастіше мали вищий рівень кваліфікації. Ще одна явна перевага полягала в тому, що поляки не підлягали призову до вермахту. Крім цього, частина роботодавців постійно нарікала на ментальну специфіку німецьких біженців, яка час від часу створювала певні труднощі у взаємній комунікації. Нарешті, через низьку частку чоловіків часто вельми скептично оцінювали й загальний трудовий потенціал контингенту⁴⁴.

Більш-менш людяне ставлення до переселенців демонстрували скоріше прості фермери, згадки про яких (у позитивному або нейтральному світлі) присутні в ряді мемуарних джерел⁴⁵. У них, зокрема, описані випадки, коли бауери за можливості намагалися забезпечувати сім'ї радянських німців пристойними житловими умовами й харчами. Причини подібної емпатії здебільшого пояснюються тим, що нацистська пропаганда ще не встигла пустити глибоке коріння у свідомості місцевих німецьких селян, більшість яких становили уродженці ряду східноєвропейських регіонів, що відійшли до СРСР у 1939–1940 рр. Багатьом із них, до речі, також довелося тою чи тою мірою відчути зарозумілість та неприязнь з боку представників різних органів влади Німеччини.

Найбільш активні зусилля з покращення матеріального добробуту переселенців вживало керівництво СС, яке зіткнулося з рішучою протидією з боку чиновників окружного управління праці. Ті, зі свого боку, вважали будь-які претензії щодо розмірів заробітної плати для німців із СРСР необґрунтованими й апелювали до тарифів чинного законодавства⁴⁶. Єдиним варіантом поліпшення матеріального становища переселенців залишалася виплата соціальної допомоги (Umsiedlerkreisfürsorge), гарантована постановою А. Грейзера від 13 червня 1944 р. Однак на низових рівнях місцевої адміністрації до інтерпретації тексту документа нерідко підходили по-своєму. Деякі чиновники взагалі категорично

Berns, Besuch der Ansiedlungsstäbe Grätz und Kosten sowie einiger russlanddeutscher Umsiedler am 6. Und 8.8.44. Bl. 395.

⁴² «Додому в Рейх!» (нім. «HeiminsReich!») – нацистське гасло, що закликало всіх німців до єднання в одній державі. Набуло поширення під час «судетської кризи» у Чехословаччині восени 1938 р. Супроводжувало масові переселення етнічних німців з Галичини, Західної Волині, Північної Буковини, Бессарабії та країн Балтії до Німеччини в 1939–1940 рр., які відбувалися відповідно до пакту Молотова–Ріббентропа.

⁴³ ВAB. R 59/47. NSDAP Kreisleitung, Konin, Der Kreisleiter, Konin, den 10.6.44, G/Er., An die Ortsgruppenleiter des Kreises, Bürgermeister und Amtskommissare des Kreises, Konin, Betr.: Ansetzung der Russlanddeutschen, Kreisleiter. Gissibl Kreisleiter. Bl. 19.

⁴⁴ ВAB. R 59/47. Abschrift von Abschrift, Fragen des Arbeitseinsatzes bei Russlanddeutschen, Posen, den 30.10.1944, gez. Hübner, SS-Standartenführer. Bl. 35-36.

⁴⁵ Durksen M. Die Krim war unsere Heimat. Winnipeg – Manitoba: Durksen, 1977. S. 305–306; Däs N. Der Zug in die Freiheit. Hamburg: Verlag Friedrich Oetinger, 1987. S. 15.

⁴⁶ ВAB. R 49/2409. I-1/1-8, Dr. St/Hy, Schweiklberg, den 15. August 1944, Vermerk, Betr.: Stimmung und Betreuung der Russlanddeutschen im Warthegau, Bezug: 1. Besprechung mit SS-Staf. Streit und Dr. Wolf- rum am 7.8.44, 2. Besprechung mit SS-Staf- Ehlich am 9.8.44, 3. Besprechung mit SS-Staf. Hübner, RA Berns, Besuch der Ansiedlungsstäbe Grätz und Kosten sowie einiger russlanddeutscher Umsiedler am 6. Und 8.8.44. Bl. 394.

виступали проти призначення будь-яких соціальних виплат, які, на їхню думку, лише послаблювали в радянських німців мотивацію до роботи⁴⁷.

У позенській філії РКФДФ наполягали на тому, що для поліпшення матеріального добробуту й поступового вкорінення переселенців у регіоні необхідний цілий комплекс заходів. Ряд міркувань з цього приводу виклав шеф Г. Хюбнер у меморандумі від 30 жовтня 1944 р. Як перший крок у ньому пропонували виконати масштабне «розвантаження» округу від зайвої робочої сили шляхом відправлення десятків тисяч поляків на зведення оборонних укріплень до інших регіонів Німеччини. При цьому автор меморандуму радив діяти щодо підкореного населення якомога м'якше, уникати надмірностей, які могли б призвести до небажаних політичних наслідків. Тому першими повинні були виїхати чоловіки, а вже потім, через певний період часу, і їх сім'ї. Крім того, у меморандумі містилися й інші рекомендації щодо працевлаштування переселенців. Зокрема, Г. Хюбнер пропонував зобов'язати великі сільгосппідприємства наймати на роботу радянських німців як «Deputatarbeiter» у межах квотування. Частина контингенту, що залишилася, на його думку, могла бути задіяна в галузях, не пов'язаних із аграрним сектором: одних рекомендували направити на оборонні підприємства, інших (здебільшого жінок) – використовувати як домашню прислугу. Однак запропонований Г. Хюбнером план дій виглядав пізньої осені 1944 р. вельми утопічно (як з погляду ресурсних можливостей, так і політичних пріоритетів Німеччини) і був скоріше розрахований вже на більш віддалену перспективу⁴⁸.

Незважаючи на недоброзичливе ставлення до християнства, нацистське керівництво все ж не стало повністю утискати релігійне життя серед німецьких біженців. Особливі привілеї в цій сфері отримали представники менонітських громад з України. З кінця 1943 р. організацією їх духовного життя займався відомий менонітський громадський діяч Б. Унру, чию діяльність санкціонував рейхсфюрер СС Г. Гімлер. Спочатку його хвилювали два основних питання: проведення богослужінь і хіротонія нових пасторів. У березні 1944 р. Б. Унру відвідав кілька збірних таборів у Вартегау, де перебували його одновірці. Крім того, йому вдалося зустрітися з кількома впливовими представниками окружної адміністрації. Останні продемонстрували досить лояльне ставлення до менонітської громади, яке мало яскраво виражений політичний підтекст. Так, штурмбанфюрер СС Хепнер, який брав участь у переговорах, заявив, що йому імпонує підкріплена релігією працьовитість менонітів⁴⁹. У підсумку, завдяки зусиллям Б. Унру його одновірці отримали право проводити молитовні зібрання, не побоюючись перешкод з боку місцевих органів НСДАП, які мали стосовно цього особливі вказівки⁵⁰.

Після отримання громадянства Рейху багато чоловіків із радянських німців автоматично перетворювалися у військовозобов'язаних. Хоча дехто з них устиг одягнути військову форму ще до проходження натуралізації. Згідно з архівними документами, уже навесні 1944 р. у збірних таборах, де були розміщені німецькі біженці з СРСР, розпочався облік потенційних рекрутів для служби у військах СС. Переселенці, які успішно пройшли відбір, згодом отримували відповідне посвідчення зеленого кольору (SS-Geeignet-Schein), інші ж – червоного (Ungeeignet-Schein)⁵¹. Під час перевірок традиційно брали до уваги як фізичні, так і расо-

⁴⁷ BAB. R 59/47. Abschrift von Abschrift, Fragen des Arbeitseinsatzes bei Russlanddeutschen, Posen, den 30.10.1944, gez. Hübner, SS-Standartenführer. Bl. 40.

⁴⁸ Ebenda. Bl. 36–39.

⁴⁹ Unruh H. Fügungen und Führungen. Benjamin Heinrich Unruh. 1881–1959. Ein Leben im Geiste christlicher Humanität und im Dienste der Nächstenliebe. Detmold: Verein zur Erforschung und Pflege des Russlanddeutschen Mennonitentums, 2009. S. 418–420.

⁵⁰ BAB. R 59/47. NSDAP Kreisleitung, Konin, Der Kreisleiter, Konin, den 10.6.44, Gi/Er., An die Ortsgruppenleiter des Kreises, Bürgermeister und Amtskommissare des Kreises, Konin, Betr.: Ansetzung der Russlanddeutschen, Kreisleiter. Gissibl Kreisleiter. Bl. 20.

⁵¹ BAB. R 69/413. Der Chef des Rasse- und Siedlungshauptamtes-SS, RA Cl a Allg. 7 Ha/O., 35/44, Prag, am 17. April 44, Postleitstelle, Betr.: Musterung von Schwarzmeer-Deutschen zur Waffen-SS, 1.) An die

ві параметри рекрутів. При цьому варто відзначити, що в реальності ці процедури нерідко набували формального характеру⁵². Зазвичай умовним був і принцип добровільності вступу до лав військ СС.

На території Вартегау, на прохання гауляйтера А. Грейзера, призов більшості радянських німців до військ СС був відтермінований до 30 червня 1944 р. з метою дозволити ЕВЦ завершити всі процедури перевірки⁵³. Крім того, перш за все на військову службу збиралися залучати лише неодружених та бездітних чоловіків, які при цьому не були годувальниками сімей⁵⁴.

Із вересня 1944 р. залучення етнічних німців із СРСР до частин військ СС набуває більш масового характеру. Рекрутуванням були охоплені вже всі придатні до військової служби чоловіки, незалежно від наявності дітей і сімейного статусу. Однією з небагатьох перешкод при зарахуванні до військ СС міг стати зріст новобранців, який мав становити не менше 1,66 м⁵⁵.

Якщо говорити про мотивацію нових переселенців до військової служби, то найчастіше вона була на досить низькому рівні. Це, зокрема, красномовно демонструють свідчення етнічних німців, які потрапили в січні 1945 р. до американського полону. Напередодні зарахування до військ СС їх разом з іншими 150–200 чоловіків у супроводі конвою доправили на один зі збірних пунктів. Незважаючи на те, що ніхто не виявив бажання добровільно воювати за Німеччину, уся група отримала обмундирування й незабаром відбула на фронт⁵⁶. Відсутність інтересу до військової служби серед багатьох новобранців нерідко підігрівалась не лише внутрішнім інстинктом самозбереження, а й реакцією з боку членів їх сімей, які боялися втратити своїх годувальників. Наприклад, уродженець Запорізької області П. Епп згадував, що отримане ним у червні 1944 р., після проходження призовної комісії, короткочасне відтермінування особливо обрадувало його дружину, *«оскільки залишатися з п'ятьма дітьми в польському селі й дивитися у невизначене майбутнє, було для неї нелегко»*⁵⁷. Для деяких переселенців, які мали стійкі релігійні переконання, військова служба ставала складним морально-психологічним випробуванням. До таких, зокрема, відносили менонітів, чие віровчення традиційно вирізнялося крайнім паціфізмом. Але навіть вони, усупереч своїм принципам, так чи інакше були змушені пристосовуватись до непростих і часто безальтернативних умов воєнного часу. Варто також визнати, що для певної частини менонітів (особливо тих, хто найсильніше постраждав від політики більшовиків) постулат ненасильства практично втратив свою колишню значимість. Тому участь деяких з них у війні на боці нацистської Німеччини стала усвідомленим вибором і актом особистої помсти радянському режиму. Утім, рішення записатися до армії іноді могло бути й своєрідним елементом стратегії виживання. У цьому сенсі вельми показовим є випадок меноніта П. Дерксена,

Höheren SS- und Polizeiführer, SS-Führers im Rasse- und Siedlungswesen – Nordwest, Südost, Warthe, Danzig-Westpreussen, 2.) An die Aussenstelle des RuS-Hauptamtes Litzmannstadt, 3.) Verteiler: III zur Kenntnisnahme, Der Chef des Rassenamtes im RuS-Hauptamt-SS, i. V. gez. Klinger, SS-Obersturmbannführer. Bl. 52–53.

⁵² BAB. R 69/1008. Einwandererzentralstelle, Kommission XXIX, RuS-Dienststelle, z. Z. Warschau, den 17.7.44, Erfahrungsbericht. Bl. 37.

⁵³ BAB. R 49/2403. Stabshauptamt, I-1/1–8–8 Schr/Ha, Abschrift/M, Berlin, den 2.5.44, Der Reichsführer-SS, SS-Hauptamt, B I – Br/Be, Berlin/Grunewald, den 26. April 44, Douglasstr. 7–11, Betrifft: Erfassung der Schwarzmeerdeutschen, An den Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums zu Hd. v. Oberabschnittsleiter Schumeier, Berlin – Halensee, gez. Brill, SS-Sturmbannführer. Bl. 16.

⁵⁴ BAB. R 49/2403. Oberabschnittsleiter Schumeier, zum Verbleib, 12. Juni 44, I-5/2–10, Schr/M, Vorgang: Einziehung von rußlanddeutschen Umsiedlern zur Waffen-SS, Bezug: Dort. Schreiben vom 31. Mai 1944, B I – Br/Ba, An Reichsführer-SS, SS-Hauptamt, Berlin – Grunewald, Douglasstr. 7–11, Der Chef des Stabshauptamtes, Greifelt, SS-Obergruppenführer und General der Polizei. Bl. 27.

⁵⁵ BAB. R 59/1. Der Beauftragte des Reichskommissars f. d. Festigung deutschen Volkstums, Posen, den 24. August 1944, Kaiserring 13, Fernruf: 5 1121, An alle Ansiedlungsstäbe, alle Kreisleiter, alle Landräte, Betr.: Einberufung von Schwarzmeerdeutschen zur Waffen-SS, gez. Hübner, SS-Standartenführer. Bl. 108.

⁵⁶ Fleischhauer I. Das Dritte Reich und die Deutschen in der Sowjetunion. Stuttgart: Deutsche Vereiags – Anstalt, 1983. S. 230–231.

⁵⁷ Epp P. Ob tausend fallen. Bielefeld: Christliche Missions-Verlags-Buchhandlung, 1997. S. 34.

який, щоб не потрапити на початку 1945 р. до фольксштурму (через високі шанси опинитися відразу на фронті), пішов добровольцем до вермахту. Розрахунок був простий: передчуваючи швидку поразку Третього рейху, він сподівався зустріти кінець війни не на полі бою, а на якому-небудь навчальному полігоні⁵⁸.

Наприкінці 1944 р. у нацистській владі вже не залишалося інших інструментів впливу на переселенців, окрім пропаганди. Загальний заклик адміністрації Вартегау був такий: етнічні німці з СРСР через деякий час обов'язково стануть власниками господарств, але зараз їм слід «працювати з максимальною відданістю й вимагати від вітчизни лише те, що вона в змозі дати»⁵⁹. На першому місці могли бути тільки інтереси збройних сил Німеччини та її оборонні зусилля в цілому. Однак у ситуації, коли війська Червоної армії майже впритул підійшли до східних кордонів Рейху, навряд чи можна було розраховувати на будь-який серйозний пропагандистський ефект, оскільки серед німецького населення Вартегау вже давно наростали тривожні настрої.

Незважаючи на запевнення гауляйтера А. Грейзера про повний контроль над ситуацією, 12 січня 1945 р. війська Червоної армії почали масштабний наступ і змогли після форсування Вісли за відносно невеликий проміжок часу зайняти всю територію Вартегау. Близько 200000 радянських німців, як, утім, і решта цивільного населення округу, виявилися захоплені зненацька. Більшість із них в обстановці наростаючого хаосу не встигла в найкоротший термін покинути межі округу й незабаром була вивезена на спецпоселення до східних регіонів СРСР. Така ж доля згодом спіткала й тисячі радянських німців, яким вдалося опинитися в американській та британській зонах окупації.

References

- Lohvenova, E. (2007). Weinau. Posledampohybsheitsvylyzatsyy [Weinau. In the footsteps of the lost civilization]. Augsburg, Germany.
- Neufeld, J. (2014). Path of thorns: Soviet Mennonite life under Communist and Nazi rule. Toronto, Canada.
- Strippel, A. (2011). NS-Volkstumspolitik und die Neuordnung Europas: Rassenpolitische Selektion der Einwandererzentralstelle des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD (1939–1945). Paderborn, Germany.
- Wardzyńska, M. (2017). Wysziedlenia ludności polskiej z okupowanych ziem polskich włączonych do III Rzeszy w latach 1939–1945. Warszawa, Poland.
- Warkentin, J. (2005). Peter Derksen: Elektriker, Flüchtlingsbetreuer, Oberschulze. *Jahrbuch für Geschichte und Kultur der Mennoniten in Paraguay*. Jahrgang 6.
- Unruh, H. (2009). Fügungen und Führungen. Benjamin Heinrich Unruh. 1881–1959. Ein Leben im Geiste christlicher Humanität und im Dienste der Nächstenliebe. Detmold, Germany.

Мартиненко Володимир Леонідович – кандидат історичних наук, докторант, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського Національної академії наук України (вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, 01001, Україна).

Martynenko Volodymyr L. – Ph.D. (History), postdoctoral student, M.S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (Triohsvyatytelska Street, 4, Kyiv, 01001, Ukraine).

E-mail: traum1983@gmail.com

⁵⁸ Warkentin J. Peter Derksen: Elektriker, Flüchtlingsbetreuer, Oberschulze. *Jahrbuch für Geschichte und Kultur der Mennoniten in Paraguay*. Jahrgang 6. Oktober 2005. S. 116.

⁵⁹ Die neue Heimat Wartheland erkämpfen und erarbeiten. Erste Arbeitstagung rußlanddeutscher Vertrauensmänner im Beisein des Gauleiters. *Ostdeutscher Beobachter*. № 325(12. Dezember 1944).

THE EVERYDAY LIFE OF GERMAN RESETTLERS FROM THE USSR ON IMPERIAL DISTRICT OF WARTHEGAU IN 1944–1945

The study aims to reveal the key aspects of the daily life of German immigrants from the USSR on the territory of the imperial region of Warthegau at the final stage of the Second World War. **The methodological basis** of the study are the principles of historicism, objectivity, system, complexity, and a set of special and general scientific methods. **Scientific novelty.** Based on the involvement of an extensive array of archival documents, for the first time in historiography, an attempt was made to comprehensively study the daily life of German immigrants from the USSR in the territory of the Third Reich. **Conclusions.** During the 1943 fall and the 1944 spring, about 350,000 ethnic Germans were evacuated from Nazi Germany by the Ukrainian authorities. The bulk of the refugees were to be resettled in the imperial region of Warthegau, which included most of the annexed western Polish lands. Due to the lack of free land resources, the role of mercenaries was prepared for most of the settlers in the local agricultural sector. The level of Soviet Germans' wages was usually insufficient to cover the necessities of life, which soon became one of the critical factors in the growing dissatisfaction among them. As a result, most settlers, contrary to their expectations, were doomed to an almost beggarly existence. The strong demoralizing influence was exerted by frequent cases of upper-class treatment by local landowners, industrial leaders, and lower-level officials. Hostility, and sometimes outright enmity to the new settlers, was more often expressed by the Polish population, in whose eyes almost every German looked like an enemy. In January 1945, most of the Soviet Germans were suddenly captured by a rapid offensive by the Red Army and, after some time, taken to a special settlements in the eastern regions of the USSR.

Key words: ethnic Germans, resettlement, Germany, Warthegau, USSR, The Second World War.

Дата подання: 7 липня 2021 р.

Дата затвердження до друку: 15 липня 2021 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Мартиненко, В. Повсякденне життя німецьких переселенців із СРСР на території імперського краю Вартегау в 1944–1945 рр. *Сіверянський літопис*. 2021. № 4. С. 99–110. DOI: 10.5281/zenodo.5229438.

Цитування за стандартом APA

Martynenko, V. (2021). Povsiakdenne zhyttia nimetskykh pereselentsiv iz SRSR na terytorii imperskoho kraiu Vartehau v 1944–1945 rr. [The everyday life of German resettlers from the USSR on Imperial District of Warthegau in 1944–1945]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 4, P. 99–110. DOI: 10.5281/zenodo.5229438.

